

Bago – Description

(mariage à 25 ans, puis 9 ans sans enfant, jumeaux, mari achete moutons)

Awá yé ádetúna ka we tɔtɔ tɔɔ báa yá si Búúkadé mé ya. Ɔ ó ɔeture me ɔ tána ɔ sáára bɔ. Ɔ tá sa sisayi bɔ. Ɔ yuku buɓse ákó na sunu nuní sí-í ɔ sá nbéna.

Amá bɔɔ were kíyá ɔ lékire yé yá lúle. Ɔ tá yúkú lule sisayi bɔ. Ɔ sɔkó álí buɓse kákáari ɔ tá yúkú fúwa bɔ. Ɔ ɔ fábíya, ɔ ɔogóba na ɔ-afa féé si ó ve ɔ bálú, amá Awá tá mi nábe bɔ. Suuru físa. Buɓse saláa tí Awá yúku fúwa. Tugómo abéé ɔ dza !

Sɔɔ níɓe lá tuú kóní álí kakuru tí Awá lu lu sikase n béla ɔókíta me. Bíyábá ba nɔɔ baale fɔye yókí yókí nsi yofósé, mɔse níɓe gɔɔɔɔ gɔɔɔɔ ka tiri kuɓtalan kuɓtalan. Ɔókí tase álaá tɔdzí-be ka sɔɓbe bíya lanbase.

Tɔtɔ féé fɔye yá baá kóni ɔókíta me gbiri gbiri gbiri baá ɔurú ɔɔɔɔ, ba kaa se Awá biya. Ɔ bálú ísá lá gbɔɔ ; ɔ wári ɔ-ólú lulu bú ba yá-ɔ na táɓgárafu ka tɔɔ fé-ɔ ló bú ɔé fé-ɔ nsi bú kpéri bu kóna. Ɔ bálú kɔníto me butaa nyáɓki fé-ɔ bɔ ló ɔ áya lóru ya ka lé káɔzɔgbúɓe tuule ɔ kaa kú fé ɔ-álú.

Ɔ lé agbosé sule ró ɔ kaa ye na suna. Ína gaale tí ba kóro AWÁ ɔókíta me ló ɔ lá bóme. Ɔ bálú kú fé-ɔ kadzɔ gbɔɓe tu tu nɔɔ tuule na siwo.

Ína lunle ti íre ba yé suna na takóosi. Na kúfilí bá ye súbna ba le bɔnbonse kakpere tɔtɔ féé. Súbna íre aséé álámíná símíre. Áláma kóní lutu lutu ló baá ye nyɔɔ nyɔɔ nsi nyímúɓe bu ká baá fé biina, baá físi, baá sɔ bataá baá ɓéɓí baání gé bá ná sikasé sí. Bu baání AWÁ na ɔ bálú si ɔi sasí ɔɔ baá ɔi gbalí ɔi tá lulu bíya ba yé baale ɔɔ kóróbe bu rú.

KOKOSSORE Kassimou Kparama

(vent, orage, pluie, tôle, mur tombé, on sort voir le dégât)

Ire dari baani dofó ge ya ku tɔ lɔ fefetɔ bentɔ-bentɔ turu beresi yetɔ. Tú ye fufu-fufu tú kpala akpaku se áli akpakuse ku alama bɔɔ fefetɔ kpéeri ya bú lɔɔ baále-baále. Tu tinsi nɔnɔje alɔ agbiná nyɔkɔ áláma, butɔj ka nyɔkɔ bago tɔwɔ kpakpara deésí roo (awé sé mɔ). Tú gulu tɔni ɔje tú lem buka tú sari tɔnɔje turu nɔje ro, bóme ntɔ na lɔɔ me feé tú ta gulu tú saari tú lɔɔ wa. Ba-ani foye gbíri-gbíri ba-a dzu nɔnɔje me bu ka baa ya isɔ ɔne buka ɔ sulu si isɔ listi-i.

Fefetɔ tu ta ge si tu ye lolɔnkɔ tɔtɔ me íre di bɔ. Baa laa fuwa fefetɔ tu yuku bu bari nɔje gbɔɔ me, isɔ listi ya bana. Fefetɔ tu wari koo dofo beresi kú tɔɔ. Bú té dofo kuru fɔya tɔwa ire di bɔ yé ! Ama fefetɔ vɔwa.

Dofɔ końjan lɔ aní li a dame. Ba ye a sáa lɔ bu ta yuku be ka ku baa li baa kpéeri ba bá bu ku wa gbagba bá lana be ɔokita bu na bá kpina bé báa końti ba kpinanaá bɔɔ ɔfo na fefe tɔ werékɔya ku filíya tɔwɔ ba-ani kilisi ɔ fɔsi ɔ sama si bana ɔire tutɔje bɔ ɔuru wo so ye ya bu ta li, na bá ná asarawɔ ro. Ire di ní tá la Bago bu mú nsi tɔtɔ féé lee kumoó wa, á bée ɔuniya ge ká doroo wá.

AGRAM Djaramatou

(decès du notable, bcp gens comme fourmi)

Sɔmɔ buti bɔ.

Dzaa bago tɔtɔ me Ágbéeri ɔ bay a si ABU wɔnu si wó wa. ɔ yé Ágbéeri kpákpáráa yá lɔ ɔ yé ágbéeri ɔɔɔ dzoóna márí yá ná yá. Dzoóna ná alúna ɔuru ɔɔ gé ɔ mɔsi bú ba kóńti ka le pétíkésé ka kperɔ. Dzoóna na ABU wɔnú Ágbéeri komótí ní ɔ. Tíwɔ yú wá ba lá kaa físa bulɔ tɔɔvare sámí-i dóńé-dóńé dze. Bú ɔ-bíya yá

dzoóna ka tɔŋ fe-í si minéé tɔŋváre sáŋ ba-áta dzé. Bú dzoóna bísi be si lé ba we, dókíta me a beé bómé. Bú bíya kpá fe dzoóna si bodzé gaŋ tí dókíta tóma, bú dzú sí ma me telɪ. Dzoóna dóro ka lá ɔ ká ta la minéé bu yee dzé wɔnú lá. Bu dzoóna si « ao-ao wɔnu bélo ní ye me mine. ɔ sumɔ wari bago tɔtɔ dzoóna na alama fé sɔkɔ na bitɪ. Ba-a kusi, ba-a dzɔ, ba-a nyakasi na ba lé. ɔ laá na ɔ bíya dzɔ lɔ alama tɔtɔ me féro kpina be ba-a dzɔ.

Ire dina bute silumɔ dze bɔ. Ní tɔŋ si lumɔ li alama suminame yá. Bago tɔtɔ súrú na alama ba-a liya tótɔ ni ŋe me n si GUBI, isati, Afo sala kɔfe kakɔni. ɔ bíya bá wana nadziríya ro koni. Biyá le ba dístina nab a dzoŋuna furuŋe ba-a du nɔnɔwme bu ka ba dzɔ. Ilimo ka ba dísi-í katasi. Alama tina ba-a dzɔ alɪ tɔwɔ filɪ. Kufilɪ ya tɔwɔ buŋ ní ná alama n tɔŋ si kpińba ya. ɔ kakpalɔ ké bá-a ba bó ka ŋumi-i. Baŋuŋa katelɪ lɔ baŋu sɔkɔ fetere, tɔnuŋe fu.

Ina dikpéré ti iré ba ye aduwa. Mini si ina dikpere ŋa ka tala bin ní tala ɔ fɔlɔ ní tɔŋ si tɔtɔ turu me ya bɔ alama vu ya katala lɔ bu ye nyuŋu-nyuŋu.

ONOTI Djouweretou

(décrire village Bago – école, dokiti, communauté....)

Bagó tótɔ yé tótɔ tɔɔ tí bólíyá na lóníŋé yá. Amá dɔó dǎse kpɔkpótɔ na walana túmúre beresí yá, lɔw telɪ ka taŋ na bagó tótɔ. Ba koro tɪníŋe tɔɔ bólíyá na bagó ka telɪ. Bagó birisí aɔaá kpatá-kpatá ka ká sayu.

Bagó we Samasé bááríki me. Ka taŋ ná ke ɔtararasé ŋítóoro na salá sule. Ka we na sɔsólɔ fé Samáse. Bí n fé n-símína na sɔsólɔ, tótɔ tɔɔ baa yá si Gubí we meere lɔ. Tɔɔ baa yá si kpíra beené me we bagó sɔsólɔ. Tɔɔ baa yá si isátí na Afósala we

vandíwo ló. Máasa we ná báání ló fé bago. Gbọ́ béńkọ kperé bago tító buule. Ku lína Gubí ló ka ná usatí na Afósala ló.

Bí n lina Gubi ló n dzu bagó, n-ń té ka ná dọ́kíta vandíwoló ka málási na gbọ́.

Vaméere ló, béere ọ́jọ́ baa yá si Alaadzi Múdansíru, ọ́jọ́ akpọ́kọ́wánbaá

kpákpára kaná bóre we. Bi n valá sóóní kpína n-ń ná sọ́zasé nọ́nọ́ vandíwo ló

ka málási gbọ́ kée yá. Sọ́zasé báníá vó tómmọ́nı́je fé aláma. Báníá tómmọ́re wáńí

dọ́kíta kpákpáraa ọ́aa ọ́ore we. Bí n valá nsı gađáse ákọ́, báání ló máńgo ti wọ

béńkọ bisíre. Sọ́zasé ba-á sańá náńto nı́je kító na ọ́jọ́ kpọ́kọ́to sọ́kọ́ búló ka

wená ba-tómmọ́re nọ́nọ́. Kúná málási na Ibo ọ́ọ́ ọ́uru faađé búló kée yá.

Búló wáńí, sóóní gbína bí n vala, báání lo n-ń ná ka kpékuna gbọ́ gagá béńka-

béńka kúná tító féé-féé lú. Meele ló suku nọ́nọ́ kuru alı ludzwe. Sukúru káná

yé yá Bagó sukúru béńka kaá bá té yá ka má. Buló wáńı sóónı n-ń ná nọ́nọ́ kelele

nko kuru. Béńkọ ku yé. Ọ́aa nyań ọ́e awúto dze. Buló kee ba-á nyań angrese. Bí n

lí buló, n vala sóónı nsı garaše ágbaá abée ọ́ule, n-ń ná bagó kiyáa béńka sọ́sọ́ ló.

Kiyáa kaa ọ́ı ọ́ıtené banké yá. Aláma súru ké yá nyọ́nyọ́-nyọ́nyọ́. Na báání ló,

dzińıńı béńka we gbọ́ kée. Buló baa feé feé ọ́ı yá kiyáa yé afọ́sıyanbaá usọ́ fọ́si.

ń we n-ń telı tító n-ń lá na usatı na Afósala ló dze. Tító telıtọ me na sọ́sọ́ ló

sukúru kaá ba yási katoliki we.

Bagó tító aláma talá miilisé ọ́ıkpeere na kító. Ka wená kulonı́je ludzu. Ba-á yá ti

si : Atetená, kpáála, kukurúku, ba-á komótı, subara, nara-nara.

Yá Bagó dzoóna si Asa go na n ọ́ı ba yé ka go. “HASSA Gonadi Bayékagoh”.

Kuloó bankú tó ágbéri na bá ye ba-á kpína dzoóna ba-á toń tító símina me láto

tómọ́. Bagó nọ́nı́je turu ọ́e nsı Lome nıtọ́. Turu ró we ka salá-salá, yúkúti-yúkúti

ka sɔkɔ. Bagó agolubá na ádětúba baru-baru sɔlí nandziriyá látɔ. Baa ká we ba-á fará, ba-á yé ba-kiyáse.

Bago tómo dé fé me. Bɔ́ bá sɔ́llyá ñj́rá tómo tóto me. Ba dziy bíina géémɔ. Ba tá ðikɔre bó.

AKASSI Bassarou

(Bago deviant chef lieu de canton, 2010, village en joie, fête)

Bago ńba bisí kantón gomínańtí dzá mi neé ká gó ká kaɲuná ká yeélé gomínańtí tá fe be bɔɔ. Buɲań milí sé sule ná saalá, bɔɔ bá-a ge yá bá tɔ́ saásá se see bá-a ðú Togo dzoona fɔlɲó, bú ñɔɔ yaa átoɲ ɲaa bá Togo mirasé tɔ́ mɔ ði kantón KABOLE Kpakparaá DAMA DRAMANI yaá Bago dzoona si ɔ kɔni Lome na búkába ná kpakparaá FAURE BAGO kantón tɔɔmɔ ; bélo, ɔ-ɲú tá dzín seé ɔ-ɲu yeɔu na ro bó. Dzaɲanlo sɔɔ iná saalá ka ðuri tí bú Bago dzoona ná agólubá kpakparaá (C.V.D.) na baari ro yé níya ká la Lome.

Ba we bulɔ mi nee áli dzaɲanlo sɔɔ inaa ákóo na ðaari ti bu laa gbaáláná ɲaánu baani lo bu Bago dzoona yá taɲgarafu Bago si : ðí yukú ɲuré tutuɲé, bá féru ði kantón dzá koó.

Bú loɔ gaɲ gá dzɔ́ kákúsase kpá akukuná su kú ná tɔto. Agólubá, adětuba alúkpakparaáse, ńbeli kpakpara se ná bíya feé doóro ná batáse; dziɲaré beresi dzé ná tɔto. Aláma ta dó bɔ áli ku fulí, bá ta yá taatá dzoona ná C.V.D. ba-á dzu bá lí bá bisí si : bú yé mi nee idzáa sí bá féru keé.

Dzaɲanlo sɔɔ iná ákóo naɲaale ti bú dzoona yá Bago si bá kɔní. Bú baánu, gbaalaná ɲánásá ka la fe ɲaa nú bú agólubá, adětubá, bíya-bíya baani féé doóro

ka la gbɔɔme, bá ká déń na dzoo na ábá. Bá alá bu ta lá ɔtaará se sule mune
“ISATI na AFO-SALA-COPE” kpekpesí n̄eka sí n̄é bá d̄á dzoona ábá.

Dzoona ábá talá na lɔɔri, ló lɔɔri s̄n̄í bu ba tuń. Bɔɔ meé alá ma fɔɔsí yá be na
d̄ín̄e n̄íre, bu lɔɔ bu beresí koó dze. Áláma kúsí bá duń, baarú bilan̄í ate pɔɔd̄á se
taa suki sula si buti, si kpońkpon̄se te lí ka ká. Mó si kpekpe sí n̄é bú lɔ áli Bago
tɔtɔ me, n̄ tá nag aára ka du bó. Áláma vun̄ín̄é ki n̄ si bɔɔ bá feé laá Maká ɪ lsóó
fósaná.

Áláma tá lá bóme ka g;é koo : batase, sɔɔ na á beé bé, ba lee baleé, bu dzeki n̄
dziń si tɔ tɔ wee bu kpaá kumo a beé Isó ge ɔ tiń Bago wá. Bá belekí muneé áli
ina n̄atooro. Bú ka tálá tefure sɔɔ me, bú Bago n̄ bá końti ka d̄í bú dzińare. Káá
ge bu na ró, só na n̄di n̄dí. Kuloó baá a n̄ kú ye kuń kɔɔ na ku ti yá na ku bataá
ro. Ire d̄i samase bariiki kɔnu kóm̄d̄á kɔnu. Lɔɔ, ɔ fée dzoona ɔ-kan t̄ń
takaraará ; bú ɔ t̄ń si n̄ gbaali vílé me n̄ lú lɔɔlɔ lumɔɔ wá.

GROSSO Olowodjaé